

EDEBÎ ANALİZ NEDİR?

Prof. Dr. Rıza FİLİZOK

Bir metni analiz etmek demek, metindeki düşünce ve duyguları kavramaya çalışmak ve yazarın bu düşünceleri nasıl ifade ettiğini, duygularını dilin sunduğu imkânlar yoluyla bize nasıl aktardığını keşfetmek demektir. O halde “**edebî analiz**” yapan kişi metnin hem **içeriğiyle yani muhtevasıyla ilgilenir**, hem bu **içeriğin nasıl ifade edildiğiyle ilgilenir**. Yani analiz yapılırken asıl olarak iki şey araştırılır: Bunlar **metnin içeriği** (muhteva / fond) ve **metnin biçimi** dir (şekil /form). Bir metinde biçim, içerikle sıkı şekilde ilişkilidir ve bu iki unsur derin bağlarla birbirine bağlanmıştır, bunlar birbirlerini etkiler. Bununla birlikte, onları kolayca kavramak için önce ayrı ayrı tanımak, sonra aralarındaki derin bağları anlamak gerekir. Biçim ve içerik arasında ilgi çekici ilişkiler vardır. Bu ilişkilerin metnin bütünlüğünden (global) çıkan **temel anlamın ışığında açıklanması gerekir**. Edebi analiz bize içerik ile biçimi birleştiren bağları keşfetmek ve incelemek imkanı verir.

Edebi analizin başarılı olması için, önce edebî eserlerin niteliklerinin göz önünde bulundurulmasında yarar vardır. Edebî bir eser bazı nitelikleriyle diğer metinlerden ayrılır:

1) Bir edebî eserde, **yazar bize bir dünya görüşü sunar**. Yazarın seçtiği ve dile getirdiği olaylar, onun hassasiyetlerini ve fikirlerini gösterir. Bir esere bütünlük ve birlik kazandıran, anlamlılığını sağlayan, eserin genel atmosferini belirleyen yazarın konuya yaklaşım tarzıdır. Edebî eserde yazar, her şeyden önce kendisini ifade eder, bundan dolayı dilin “**ifade etme**” fonksiyonu ön plana çıkar.

2) Bir edebî eser **çağrışımlar yaratma gücüne** sahiptir. Verilen mesajın tamamı, ifade edilenlerle yani metnin hakikî anlamıyla sınırlı değildir. Anlam, kelimelerin dizilişiyle, cümlelerin ritmiyle, ahengiyle yeni tonlar ve renkler kazanır, zenginleşir. Hatta bazı eserler, esas anlamı sembollerle anlatabilir.

3) Bir edebî eser, **biçim (forme) üzerinde çalışmanın ürünüdür**. Dil, bu durumda iş yazılarında olduğu gibi sadece bir

ifade etme, bildirişimde bulunma aracı değildir, ayrıca **estetik bir nesne**dir. Bylice biçim, edebî eserde içerik kadar anlamlı bir unsur olur. Yazar, yeni bir dünya kurmak için istiareler yaratarak, kelimeleri alışılmamış bir şekilde birbirlerine bağlayarak, yeni imajlar kullanarak “**biçim**” öğelerinden yararlanır. Sonuç olarak diyebiliriz ki edebî eserlerde, dilin **poetik fonksiyonu** yani **estetik fonksiyonu** asıl fonksiyondur. Edebî eserler, bir kültür ürünü olarak toplumda sadece didaktik değeriyle değil aynı zamanda estetik değeriyle kabul görürler.

4) Edebî eser **tek anlamlı** (univoque) değildir. Metnin her planında görülen anlam zenginliği, çok sayıda yorum imkânı verir. Edebî eserlerin **ok anlamlı** (polysémique) olduğundan bahsedilmesi bundandır. söylenir.

5) Edebî eserlerde **zamanını aşıyan unsurlar** da bulunur. Eserler çağını ve çağının görüşlerini yansıtmakla birlikte, ilerinde zamanla kıymetini kaybetmeyen evrensel değerler de barındırırlar. Bazı eski eserlerin her çağda okunması sadece estetik değerlerinden değil ele aldıkları konuların eskimemesindedir. Aşk, lm, inançlar, savaş, barış temleri her toplumda ve her zaman ilgi gören evrensel temlerdir.

Edebî bildirişimde kod, çifttir: Edebiyatta bir **anlam bilimi kodu**, bir **estetik kodu** vardır. Anlam bilimi kodu, dil kodudur, buna karşılık estetik kod, estetik düzeyde yer alan bir bildirişimdir.

Edebî bildirişimin asıl farklılığı, kendisine has estetik kodlar yaratmasında ve yazarına ait kişisel, biricik olan bir deneyimi aktarmasındadır. Yazarın temel problemi, herkes tarafından kullanılan, günlük, basit ve kalıplarla dolu bir dilden yeni ve eşsiz bir dil yaratmaktır. Analiz edenin görevi ise bu dilden doğan ilave anlamları keşfetmektir.

Edebî metinlerin aksine bilgi veren metinlerde, bilimsel metinlerde dil, sanatsız kullanılır, amaç, bilgi akışını sağlamaktır. Okuyucuların bu iki tip metnin özelliklerini bilmesi ve onları farklı biçimde değerlendirmesi gerekir. **Bilgi veren metinler**, edebî metinlerden şu özellikleriyle ayrılır:

- 1) Bilgi veren metinlerde dil, temel anlamında kullanılır, pek yan anlamlara yer verilmez.
- 2) Genellikle nesnel gerçeklerden bahsedilir.
- 3) Asıl amaç, bilgi vermektir.
- 4) Genellikle metnin tek bir yorumu vardır.
- 5) Anlatım, kodlanmış bir dille yapılır.
- 6) Metin az çok didaktik niteliktedir.

Edebî bir metni analiz ederken şu basit ayırımdan yola çıkabilirsiniz:

- ❖ **Tarihî çerçeve:** Metnin üretildiği dönemin araştırılmasını kapsar.
- ❖ **Edebî çerçeve:** Şunlar araştırılır: a) Metnin türü b) Metnin tipi, c) Metnin tonalitesi
- ❖ **Metin elementlerinin analizi:** Edebî sanatların, kelime alanları ve anlam alanlarının araştırılması.

Metnin analiz edilebilmesi için yöntemli olarak okuması ve iyi anlaşılması şarttır. Bir metni okumak, oradaki yeni bilgileri ve bu bilgilerin düzenleniş şeklini metne sadık kalarak bir bütün halinde kavramak demektir. Okurken kelimeleri ve cümleleri anlamamız, metni anlamamız demek değildir. Metinde cümleler, tutarlı (cohérence) bir bütün oluşturur ve açık yahut kapalı bir biçimde birbirlerine **bağlaç**larla bağlanmıştır. Bir metni metin yapan verilen bilgiler değil, bu bilgiler arasında kurulan **bağlar**dır. Bir telefon rehberi bundan dolayı bir metin değildir. Bir metni anlamak, öncelikle bu **bağları kavramaktır**. İyi bir okuma, bu ilişkilerin doğru ve eksiksiz bir şekilde anlaşılması anlamına gelir.

İÇERİK VE BİÇİM ANALİZİ

A) **İÇERİK ANALİZİ:** Yazarın metinde geliştirdiği fikir ve temlerin araştırılmasıdır. Bir metinde içeriği oluşturan başlıca öğeler şunlardır:

- ❖ Metnin konusu
- ❖ Temel ve yardımcı fikirler
- ❖ Başlıca imajlar (semboller, arşitipler, stereotipler)
- ❖ Bir edebî akıma bağlı estetik ve ideolojik tercihler
- ❖ Dünyanın, çağın ifadesi olan yaklaşımlar
- ❖ Metnin akışı, gelişimi
- ❖ Yazarın niyeti
- ❖ Vb.

B) **BİÇİM ANALİZİ:** Biçim, yazarın fikir ve temleri yani içeriği ifade etmek için kullandığı yöntem ve tekniklerin bütünüdür. Bir metinde biçimi oluşturan başlıca öğeler şunlardır:

- ❖ Metnin türü (genre): Bir yazı biçiminin genel niteliklerini seçtiği türden alır. Bu durumda türün

biçim özellikleri, aynı zamanda yazının biçim özellikleridir.

- ❖ Yazarın kullandığı kelime kadrosu (vokabuler)
- ❖ Kelime alanları, izotopiler
- ❖ Fiil çekimi, kip ve zamanların kullanımı
- ❖ Dil seviyesi
- ❖ Söz dizimi figürleri
- ❖ Cümle türleri
- ❖ Tonalite
- ❖ Ritim, armoni, ahenk
- ❖ Noktalama
- ❖ Metnin yapısı
- ❖ Edebî sanatlar (Retorik, sözün biçiminin incelenmesidir. Edebî eser yazmak bir yaratma işidir. Yazar, “olay”lar yaratır, şahıslar yaratır, dil üzerinde oynayarak edebî sanatlar aracılığıyla anlam yaratır)
- ❖ Vb.

Biçim (form) araştırması aslında bir üslup araştırmasıdır. Bir metnin biçimini incelemek, yazarın üslûbunu incelemek demektir. Üslup nedir? Üslup yazış tarzıdır, içeriğin biçime dönüşmesidir. Bu ise metnin temel anlamına, hakikî anlamına biçimden doğan çağrışımsal anlamlar ilave etmek demektir. Verilen mesajın ayrıca bir **estetik değer** kazanmasıdır. Aynı fikir, aynı düşünce bilindiği gibi farklı biçimlerde ifade edilebilir. Bu olay, aynı içeriğin farklı biçimler kazandığını gösterir. Mesela bir çay bahçesinde üç müşterinin ayrı ayrı garsondan çay istediğini düşünelim: Üçünün de garsona vereceği mesaj aynıdır: “Bir çay istiyorum” Fakat müşterilerin her biri bu mesajı kendi üslubunda verecektir: Birisi “**Bir çay!**”, diğeri “**Bir tavşan kanı!**” bir diğeri “**Bana da bir demli!**” diyebilir. Aynı mesaj bu cümlelerde üç ayrı biçime yani üç ayrı **üslûba** kavuşmuştur. Bu cümleler, farklı çağrışımlara sahiptir ve mesaj, bu farklı çağrışımlarla anlam yönünden zenginleşir. İçerik ve biçim bir kağıdın iki yüzü gibi birbirinden ayrılamaz ve her ikisinin de metnin toplam anlamında katkıları vardır.

Biçim analizi, ilgili bilim dallarına göre de sınıflandırılabilir:

- ❖ Sözlükbilimsel inceleme: Kelime alanları, dil seviyesi, yan anlamlar, modalizatörler vb.

- ❖ Retorik inceleme: Söz sanatları...
- ❖ Dilbilgisi incelemesi: Cümle tipleri, zaman değerleri, noktalama...
- ❖ Poetik inceleme: Ahenk, ritim, mısralaştırma teknikleri.

◆ **METİN ANALİZİ İÇİN BİR SORGULAMA PLANI:**

Aşağıda metin analizlerinde yararlı olabilecek bir sorgulama planı sunuyoruz. Bu tablonun **tam ve eksiksiz** olduğu **düşünülmemelidir**. Metin tipleri ve türleri çok çeşitlidir ve bunların her biri kendisine özgü geniş, ayrıntılı bir sorgulama planı gerektirir. Verdiğimiz sorgulama planı **sadece basit bir örnek** niteliğindedir, analizin bütün aşamalarını içermemektedir.

İkinci olarak önemle belirtmeliyiz ki her metne bu soruların tamamını yöneltmek de gerekemeyebilir, metnin niteliğine göre yeni sorular sormak gerekebilir. Buna araştırmacı karar verecektir.

Metin incelemelerinde sorduğumuz bazı sorular, metnin analizine katkı sağlamayabilir. Bu durumda metnin değerlendirilmesi aşamasında onlardan uzun uzun söz etmeğe gerek yoktur.

I. METNİN TANIMLANMASI

1. **METNİN TANIMLANMASI (paratexte)** : Metnin adı, yazarı, yayın zamanı, yayın yeri vb. tespit edilmeli ve bu bilgilerin metnin çözümlenmesine katkıları araştırılmalıdır.
2. **METNİN TARİHİ ŞARTLARI**: Metnin yazıldığı devrin siyasî, sosyal ve kültürel nitelikleri, edebî akımları, modaları...vb. göz önünde bulundurulmalı, bunlar bilinmiyorsa araştırılmalı ve bu unsurların metnin analizine yapabileceği katkılar düşünülmalıdır.
3. **TEMEL OLARAK HANGİ METİN TİPİ KULLANILMIŞTIR?** : Tek bir metin tipi mi kullanılmıştır? Yoksa birçok metin tipinden mi yararlanılmıştır? Birçok metin tipinden yararlanılmışsa metne hakim olanı hangisidir?
4. **METNİN TÜRÜ** : Şiir, roman, hikaye, tiyatro... vb. Türün tespiti bazen çok kolay, bazen güç, bazen ise imkansızdır. Bunun için çok zaman türü belirlemek yetmez, metnin niçin o türe ait olduğunun **belirtilerini** bulmak ve göstermek gerekir.

NOT: Bu bilgiler toplandıktan sonra, bunların metnin analizine ne gibi katkılar yapabileceği mutlaka düşünülmalıdır.

II. METNİN "SÖZCELEME HALİ"nin (énonciation) ANALİZİ

- 1) Kim anlatıyor? Kime anlatıyor? Hangi ortamda ve bağlamda anlatıyor? (zaman ve mekan)
- 2) Fikir eserlerinde anlatan kişi, yazardır.
- 3) Hikâye etme metinlerinde anlatan kişi "anlatıcı" adını alır.
- 4) Tiyatro eserlerinde konuşanlar, "şahıs"lardır, aktörler, bu şahısları dile getirir.
- 5) Şiirde anlatan, genel olarak şairdir.
- 6) Metin analizi yaparken anlatanın metne yansıyan "**belirtiler**"ini (indices) ve anlatıcının metin karşısında aldığı tavrı gösteren "**belirtiler**"i (modalisateurs) bulmak gerekir.
- 7) Metinde okuyucunun (recepteur) varlığı ve yeri araştırılmalıdır.
- 8) Alıntı sözler tespit edilmeli ve incelenmelidir.

III. KELİMELERİN ANALİZİ

- 1) Metinde hangi kelimeler tekrarlanıyor?
- 2) Metinde görülen başlıca "**kelime alanları**" nelerdir? Aynı alana ait olan bu kelime guruplarını bulduktan sonra onlara bir üst başlık koymak, yani adlandırmak gerekir. Bazen bu gurupların adlandırılmasında kararsızlığa düşülebilir, bu, aslında yorum safhasının başlaması demektir. Bu kararınız, daha sonra doğruluğu araştırılacak olan bir **okuma hipotezinin** kurulmasını sağlar.
- 3) Her kelime alanının metnin bütünlüğü içindeki yerini, önemini kavramaya çalışınız. Kelime alanı bütün metne mi yayılmaktadır, metnin başında, ortasında yahut sonunda mı yer almaktadır? Kelime alanı somuttan soyuta doğru mu gelişmektedir yoksa bunun tersi mi olmaktadır?
- 4) Kelime alanları arasında nasıl **ilişkiler** var? Bu ilişkiler bir **karşıtlık** ilişkisi mi, yoksa **bütünleyici** ilişkiler mi söz konusudur? **Çapraz ilişkiler** bulunuyor mu: Yani, iki ayrı kelime alanına da girebilen kelimeler var mı?
- 5) Kelimelerin **yan anlamlar**ını tahlil ediniz. **Küçültücü** yahut **yüceltici** bir niyetle kullanılmış kelimeleri tespit ediniz.
- 6) Kullanılan **dil düzeyi**ni tespit ediniz: Seçkin, halk dili, günlük dil, argo vb...

IV. EDEBÎ SANATLAR

- 1) **Benzerlik** üzerine kurulmuş sanatlar: Teşbih, istiare, Teşhis, Alegori vb.
- 2) **Bitişiklik** ilişkisi üzerine kurulmuş sanatlar: Mürsel mecaz vb.
- 3) Israr ve **devamlılık** üzerine kurulmuş sanatlar: Tedric, mübalağa, tekrîr vb.
- 4) **Zıtlık** üzerine kurulmuş sanatlar: Tezat, tesmiye bin nakiz vb.

Edebî sanatlar, yazının bir süsü değildir, onlar anlamın kuvvetlendirilmesine ve ifade edilebilmesine hizmet ederler.

V. SÖZ DİZİMİ TAHLİLİ

- 1) Başlangıç olarak yapılabilecek basit gözlemler: **Cümleler** kısa mıdır, uzun mudur? Hangi noktalama işaretleri kullanılmıştır? Bir cümleden diğerine nasıl geçiliyor?
- 2) **Kullanılan cümle tipleri:** Olumlu cümleler, soru cümleleri, ünlem cümleleri... Meselâ soru cümleleri, ünlemler metnin hangi bölümünde yoğunlaşıyor? Hangi duyguyu yahut gerçeği ifade etmek için kullanılmışlar?
- 3) **Cümlelerin yapısı:** İsim cümleleri, fiil cümleleri; basit cümleler, birleşik cümleler; ana cümle, ara cümle, bağımsız cümle, yardımcı cümle..
- 4) **Cümlelerin birbirine bağlanışları:** Cümleler birbirine mantık bağlaçlarıyla mı, kronolojik bir sırayla mı bağlanıyor? Yoksa mekan sırası mı tercih edilmiş?
- 5) Noktalama işaretleri hangi rolü oynuyor?
- 6) **Cümlelerdeki sapmalar:** Metindeki bazı cümlelerin yapısı değişik ve anlamlı, manidar olabilir. Cümlelerin yapısında dil kurallarından ve normlarından her sapma tespit edilmeli ve yorumlanmalıdır: Devrik cümle, eksiltili cümleler vb.

VI. FİİLLER

- a) Şimdiki zaman (Bildirme Kipi): Bu durumda, olaylar gerçekmiş gibi tasarlanmıştır.
- b) Geniş zaman (Bildirme Kipi): Bu durumda, gerçek yahut hayalî olaylar söz konusu olabilir.
- c) Görülen geçmiş zaman (Bildirme Kipi): Bu durumda da olaylar gerçekmiş gibi tasarlanmıştır, ancak geçmişte tamamlanmıştır.

- d) Öğrenilen geçmiş zaman (Bildirme Kipi): Bu durumda olayların gerçekliği hakkında bir garanti verilmemektedir, olmuş da olabilir olmamış da.
- e) Gelecek zaman (Bildirme Kipi): Gelecekte olacak bir olayın muhakkak olacakmış gibi ifadesidir. Olgular üzerine kurulan bir tasarı zamanıdır.
- f) Şart kipi (Tasarlama Kipi): Bu durumda olaylar bir şarta bağlanmıştır yahut gerçek dışıdır.
- g) İstek kipi (Tasarlama Kipi): Konuşanın, vericinin istek ve niyetini anlatır.
- h) Gereklik kipi (Tasarlama Kipi): Konuşanın, vericinin kuvvetli isteklerini ve niyetlerini anlatır, zorunluluk ifade eder.
- i) Emir kipi (Tasarlama Kipi): Bir emir, bir yasaklama, bir nasihat söz konusudur.

Bilindiği gibi zaman ve kipler, bir yazıda göstermesi gereken zaman dışındaki zamanların ifade edilmesi için de kullanılabilirler. Mesela şimdiki zaman geniş zamanın, geniş zaman şimdiki zamanın yerine kullanılabilir. Metinde bulunan bu tip zaman kaymaları tespit edilmeli ve sonuçları değerlendirilmelidir.

Ayrıca bu zamanların olmuş olanı mı yoksa hayali olguları mı ifade ettiği düşünülmelidir. Kullanılan zamanlar olayın gelişimini hızlandırır yahut yavaşlatır. Metinde bunların hangilerinin daha çok kullanıldığı bulunmalıdır.

VII. HİKÂYE ETME METİNLERİ (RECİT)

- 1) Metinde hikaye etme, olay anlatma bölümleriyle tasvirlerin art arda sıralanışına ve bunlar arasındaki **ilişkiye** dikkat etmek gerekir: Tasvirlerin olaylara katkısı nedir sorusunun cevabı aranmalıdır.
- 2) Anlatımın, hikaye ediş tarzının anlatılan olaya ilave bir anlam verip vermediğini araştırınız: Hikaye ediş tarzı (narration), anlatılan şeyi daha anlamlı kılıyor mu?
- 3) Olayların içinde geliştiği zaman ve mekan, sıradan mıdır yoksa olağan üstü müdür?
- 4) Hikâyenin kahramanlarının olayların içindeki rolleri nelerdir? Hikayenin "**katılanlar şeması**" (**schémas actantiel**) çıkarılmalı ve tahlil edilmelidir. Olaylar nasıl geliyor ? Başarıya mı başarısızlığa mı ulaşıyor ?
- 5) **Tasvirler**: Mekânın sembolik bir anlamı var mı? Olayların geçtiği yerle şahıslar arasında ilişki kurulmuş mu? Nesnelerin yüklendiği roller nelerdir? Hakim renk ve biçimler nelerdir? Çizilen portreler övücü mü yerici mi? Şahısların karakter özellikleri nelerdir?...
- 6) **Anlatıcının konumu**: Anlatıcı aynı zamanda bir kahraman mı?

- 1) Sıfır odaklanma (focalisation zéro) = Herşeyi bilen yazarın bakış açısı (point de vue omniscient) : Anlatıcı, herşeyi bilen birisi olarak olayları anlatır, istediği yerleri özetler, istediği yerleri genişletir.
- 2) Dış odaklanma (focalisation externe) = Dış bakış açısı (point de vue externe) : Anlatıcı, anlattığı şeyleri gözlemleyen bir şahit konumundadır. Tarafsızmış gibi gibi nesnel bir tavırla olup biteni anlatır.
- 3) İç odaklanma (focalisation interne) = İç bakış açısı (point de vue interne): Bu durumda anlatıcı, hikâyenin bir kahramanıdır. Hikâyeyi bize kendi bakış açısından anlatır.

VIII. ŐİR

- 1) Őiri **biçim** yönünden inceleyiniz: Nazım şekli, Nazım birimi, vezin, kafiye vb.
- 2) **Kelime alanlarını** ve edebî sanatları inceleyiniz.
- 3) **Söz dizimi**ndeki değişiklikleri ve cümlelerin mısra, beyit ve diğer nazım birimleri içene yerleşim tarzlarını inceleyiniz.
- 4) Kafiyeleleri, kafiye şemalarını inceleyiniz.
- 5) **Ahenk** yaratan elementleri bulunuz: Kafiyeleler, iç kafiyeleler, aliterasyonlar, asononlar, ses oyunları vb.
- 6) Şiir geleneğinden **sapmalar** varsa tespit ediniz.

IX. FİKİR YAZILARI

- 1) **Temin tespiti**: Metinde söz konusu edilen nedir? Metin neden söz ediyor?
- 2) **Sözceleme şartlarını** tespit ediniz.
- 3) **Yazıda hangi tez yahut tezler savunuluyor?** Kim tarafından savunuluyor? Tez açıkça belirtilmiş midir yoksa dolaylı yoldan mı anlaşılmaktadır?
- 4) **Yararlanılan delilleri bulunuz** ve derli toplu ifade ediniz. Tez hangi delille dayandırılmış? Karşı tez hangi delille çürütülmüş? **Deliller hangi sahaya ait**: Dinî mi, ilmî mi...vb. Delil tiplerinden hangileri kullanılmış (Deliller, sağlamlıklarına göre sınıflandırılırlar: meşhurat, makbulât vb.)
- 5) **Fikirler hangi örneklerle açıklanmış?** Örnekler delil olarak kullanılmış mı?
- 6) **Fikirler birbirine nasıl bağlanmış?** Mantikî bağlaçlar ifade edilmiş mi yoksa ifade edilmemiş mi? Metnin her paragrafı bir düşünce adımına mı uygun düşüyor?
- 7) **Nasıl bir anlatım düzeni seçilmiş?** Fikirler hangi düzende ortaya konulmuş? Nasıl bir akıl yürütme sırası uygulanmış?: **Tümden gelim, tüme varım, diyalektik, anolojik** vb...
- 8) Kullanılan terimler, **söz dizimi** özellikleri, yararlanılan **edebî sanatlar**.
- 9) Yazıda hangi **tonalite** kullanılmıştır: İnonik mi, polemik mi...?